

METAPHOR AS A LINGUISTIC PHENOMENON AND A VISUAL TOOL

Khayrullaeva Nodira Nematilloevna
BSU basic doctoral student

Abstract. Language is the heart of a nation, it is a changing, constantly moving phenomenon. The change of language is manifested in the process of speech, in practice, as pragmatism. In the following years, the means of artistic representation flourished in linguistics. Language, big or small, old or new, is a stronghold of any nation. National identity is expressed in more languages.

Keywords: metaphor, phenomenon, pragmatism, language.

Тил -миллатнинг қалби. Уни асраб авайлаш ҳар бир кишининг инсоний бурчидир. Тил қудратли қурол, моҳирона фойдаланилса, у мўъжизалар яратади.

Ғафур Ғулом

Тил миллатнинг қалби бўлиб, у ўзгарувчан, доимий ҳаракатдаги ходисадир. Тилнинг ўзгариши нутқ жараёнида, қўлланилишда, прагматик сифатида намоён бўлади. Кейинги йилларда тилшуносликда бадиий тасвир воситалари гуллаб яшнади. Тил катта –кичиклиги, эски –янгилигидан қатъий назар ҳар қандай миллат ўзлигининг мустаҳкам кўрғонидир. Миллий ўзига хослик кўпроқ тилда намоён бўлади. Тил мустақиллиги халқимиз онг – шуурини янги ўзанга солиб юборди. Тасвирий воситаларнинг вужудга келиши эса тилнинг прагматик хусусиятларидан бирига айланди. Шулардан бири метафорадир. Метафора барча нутқ услубларида энг кўп учрайдиган функционал-семантик ходисалардан биридир. Метафорик қўлланишларнинг когнитив аспектига эътибор қаратар эканмиз, аслида у бир объектни бошқа бир объект хусусиятлари призмаси асосида кўришни ифодалайди. Инсоннинг когниция жараёнида бевосита кузатишда берилмаган тафаккур муҳити метафора асосида содда ва тушунарли тус олади. Метафоризация манбадан (масалан, *олов*) мўлжалга (масалан, *севги*) йўналган жараён сифатида тушунилиши лозим. Мўлжал билан қиёслаганда манба, одатда:

- ҳиссий тушунарли;
- муайян;

– физик мавжудликка эга;
– бир кишидан иккинчисига осонгина етказиб берилиши (масалан, “севги” тушунчасига нисбатан “олов” тушунчасини бошқага осонгина етказиб бериш мумкин) билан характерланади.

Умуман олганда, метафора номаълум-маълум, мавҳум-аниқ зидлиги орасида кўприк вазифасини бажаради.

Нутқнинг бирор парчасини ҳам метафорадан холи кўриш ва тасаввур қилиш ўта мушкул. Тилшуносликка метафора терминини мерос қилиб қолдирган воизликда ҳам у образли нутқ ифодалашнинг ўта муҳим ва самарали воситаси бўлиб, юксак даражадаги эстетик қиймати билан ажралиб турган.

Метафора тушунчаси ҳам лисоний, ҳам метатил унсури сифатида антик давр манбаларида учрайди. Ўз илмий ишларида метафора ходисасини тадқиқ этган биринчи олим қадимги юнон файласуфи Арасту эди. *Метафора* термини илк бора Сократнинг “Эвагорус” (эрамиздан аввалги 383 йилда яратилган) асарида тилга олинса-да, унинг асоси Арастунинг “Поэтика”сида маънонинг, замонавий терминологик метатил билан айтиладиган бўлса, аталмишлардаги денотатив ва коннотатив ўхшашликлар асосида берилиши сифатида кўрсатилган. Деярли тилнинг ўзи каби қадимий бўлган бу ҳодиса XX асрга келиб эса ифода, муомала ва англаш воситаси сифатида фойдаланиладиган нутқий санъат воситаси, тил ва бадиият илмида феноменал категорияга айланди.

Ж.Серл метафора вербал зиддият сабабли, бошқача айтганда, икки маъновий бирликнинг тўқнашиши туфайли келиб чиққанлигини таъкидлайди. М.Блек эса биринчилардан бўлиб “метафора ўхшашликни акс эттирмайди, балки вужудга келтиради” деган фикрни илгари сурди. Кўплаб олимлар М.Блек изидан бориб семантик алоқадорлик назарияси устида ишлай бошладилар. Шу билан бирга улар метафора ўхшашликни тафсифламайди, балки очади, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган ўхшашликларни юзага чиқаради деган фикрни ҳам илгари суришади.

Қиёсий концепция метафорани яратишнинг санокли услубларини ёритиб, *метафора* атамасини ҳам баъзи ҳолатлардагина қўллаш билан чекланади. Шу боисдан бу назария тарафдорлари метафорага тилнинг бир воситаси, сўзлар ўрнининг алмашиши ёки контекстуал силжиш сифатидагина қарайдилар, холос. Аслида метафорада акс этган нисбатли маънолар замирида ғояларнинг боғлиқлиги ётади. Метафорик маънонинг ўзиёқ қиёслашдан пайдо бўлади ва шундан тилда метафора вужудга келган.

Метафора объектив борлиқдаги ходисаларни англашда бадиий образ ва окказионал маъноларни ишга солади. У когнитив, ифодавий, бадиий ва семантик вазифаларни бажаради. Х.Ортеги-и-Гассетнинг сўзларига кўра “метафора – тафаккурнинг бебаҳо қуроли, илмий тафаккур шакли... метафора

– бу исмнинг кўчишидир.”

Метафора шаклланиши ва таҳлилида тўрт унсур иштирок этади:

- а) икки объект;
- б) объектга муносабат;
- в) лисоний компетенция;
- г) лисоний билим.

Метафора бир синфга тегишли бир-бири билан муносабатга киришаётган икки объектнинг белгиларини ўзида акс эттиради, уларни бошқа синфга мансуб ҳодиса – ифоданинг фаол субъектига, яъни сўзловчи шахсга боғлайди. Бу учлик, аввало, когнитив “бурчак” ҳосил қилади. Масалан, одамни *тулки* деб аташганда, бир объектга иккинчи бир объектдаги зотий белги – айёрлик сифатини нисбат берадилар ва бунда субъектнинг ушбу дискурсив фаолиятида унинг когнитив имконияти, яъни ушбу синфга мансуб ҳайвонларнинг ўз изларини йўқотишлари ҳақидаги билимлари боғланади. *Одам одамга бўри* мақолига эса йиртқичлар орасида фақат бўрининг ўз ўлжасига ейиш учун эмас, балки, аввало, ўлдириш мақсадида ташланиши ҳақидаги билим когнитив пойдевор вазифасини бажарган.

Ж.Лакофф метафорология назариясини ривожлантириб ва янги сифат босиқчига кўтариб, жуда кўплаб анъанавий талқинларга ўз эътирозини билдирди. Улардан айримлари сифатида қуйидагиларни кўриш мумкин:

- 1) ҳар қандай предмет ёки ҳодисани тўғридан-тўғри, метафорасиз тушуниш мумкин;
- 2) метафора энг кўп тарқалган соҳа шеъриятдир;
- 3) метафора – фақат лисоний ифодадир;
- 4) метафорик ифодалар моҳиятан ёлғонлардир. Ҳақиқий тил метафорасиз, “тўғри” тилдир.

Ж.Лакофф ва М.Жонсон оддий, жонли нутқдан олинган мисоллар асосида фикрларини далиллаб, қуйидаги хулосаларга келишади:

- метафора бизга мавҳум тушунчаларни англашга ва улар устида мулоҳаза юритишга ёрдам берадиган муҳим механизмдир;
- метафора табиатан лисоний эмас, балки концептуал ҳодисадир;
- метафорик маъноно-metaфорик маънога таянади;
- одатланилган концептуал метафоралар англамайди, балки автоматик равишда, сезиларсиз қўлланади;
- метафора мантиқдан кўра кўпроқ тажрибаларга суянади. Тажрибалар мантиқий ёндашувнинг асосидир;
- метафорик тизим лексиконда ҳам, тил грамматикасида ҳам мавжуд;
- назмий метафора умум метафорик тафаккурнинг кенгайиши ва индивидуаллашуви маҳсулидир.

Лингвокогнитив нуқтаи назардан, метафора нафақат лисоний воситалар ёрдамида, балки имо-ишора, шунингдек, урф-одатлар, расм-русумлар

воситасида ҳам ҳосил қилинади. Шу боисдан, метафорани тадқиқ қилиш кейинги вақтларда тилшунослик доирасидан чиқиб, маданий аспект билан боғлиқ соҳаларда ҳам кенгаймоқда.

Замонавий когнитив тилшунослик метафорани нутқни безаш, тушунарли қилиш воситаси бўлган троп деган ақидалардан воз кечиб, уни бутун бошли тафаккур шакли сифатида эътироф этмоқда. Коммуникатив тилшунослик эса метафорага ақл, ҳис ва иродага таъсир қилувчи муҳим таъсир қуроли сифатида мунобатда бўлмоқда. Когнитив нуқтаи назардан метафорик образлар ментал жараёнларни, миллий, гуруҳий ва шахсий ўзини-ўзи англаш фаолиятини тадқиқ қилиш усулидир. Айнан шу ҳодисалар метафорологиядан когнитив лингвистиканинг ўзи учун “ажратиб олаётган” ўрганиш предметиدير.

Когнитив метафораларда борлиқни англаш ёки тушунтиришнинг универсал схемалари мужассамлашган бўлади. Уни, таъбир жоиз бўлса, янги билим ҳосил қилишнинг муҳим воситаларидан бири сифатида қарамоқ лозим. Ж.Лакофф фикрича, метафорани тажрибани тушунишга жалб қилиш инсон тафаккурининг энг устувор усулларида биридир. Ақлий тафаккур маълум маънода метафорик моделларга таянади. Идрокка интилган тафаккур сезгиларга таянади, ҳислар эса метафорик фикрлашга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Античные теории языка и стиля. – М. – Л., 1936. – С. 217.
2. Аристотель. Поэтика. – М., 1984.
3. Шерль Дж. Метафора // Теория метафоры. – М., 1990.
4. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. – М., 1990.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1986.
6. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М., 1990.
7. Вақоевна R. M. Artistic interpretation of the mythonyms of Angel and Devil in the works of A. Navoi // Middle European Scientific Bulletin. – 2020. – Т. 5.
8. Вақоевна R. M., Охунжоновна S. H., Қодировна A. Z. ANALYTICAL AND SYNTHESIZED FOLKLORISM IN NAVOI'S WORK // Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Т. 27. – №. 2. – С. 1626-1633.
9. Вақоевна R. M. Interpretation of Navruz In Navoi's Work // International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – Т. 25. – №. 1. – С. 16-23.
10. Akhmedova D.B. Semantic labeling of language units // International Journal on Integrated Education. e-ISSN: 2620 3502 p-ISSN:2615 3785. Volume 3, Issue I, Jan 2020. – P. 177-179 // <https://www.researchgate.net/publication/339152869>

11. Akhmedova D.B. Set of semantic tags for Uzbek language units: constants and operator/classifier. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Impact Factor, 2409-0085(online) Issue:02 Volume:82 Published 29.02.2020. – P.177-179.<https://www.elibrary.ru/defaultx.asp?rpage=https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42658994>
12. Akhmedova D.B., Mengliyev B. Semantic Tag Categories in Corpus Linguistics: Experience and Examination// International Journal Of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN:2277-3878, Volume-8, Issue-3S, October-2019// <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss1/15/>